

ВИХІДЦІ З “КАПИХАЛКІВ” – КРИМСЬКИЙ РІД МУРЗ АІРЧИНСЬКИХ У ХІХ СТОЛІТТІ

У ХІХ столітті у Таврійській губернії стає відомим рід Аірчинських. Своє прізвище рід отримав за місцем проживання родоначальника роду – с. Аірча Євпаторійського повіту. Перші відомості про представників роду у фонді Таврійського Дворянського Депутатського Зібрання (далі ТДДЗ) належать до 20-х років ХІХ століття і пов'язані з процедурою отримання дворянства.

У травні 1820 року поміщик Євпаторійського повіту Дервіш мурза звернувся до ТДДЗ із проханням про внесення його роду до родовідної книги Таврійської губернії, представивши для підтвердження знатності свідоцтво від благородних мурз та сімейний список [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 1].

Як свідчить свідоцтво (оригінал) за підписом 12 мурз, видане 30 квітня 1820 року, поміщики Євпаторійського повіту Дервіш мурза і Джеляль мурза і їхні двоюрідні брати Іслям-Алі мурза, Смаїл мурза, Ібрагім мурза, Мустафа мурза походили з давньої і благородної в Криму родини “капихалків”¹. Їхній дід Аметча мурза при Максют-Гіреї служив “капеджи башиєм”², а батько Дервіша і Джеляля мурз Абдул-Гані при Саат-Гіреї³ служив “меймандаром”, а з часів російської влади в Криму – служив за виборами дворянства суддею в Євпаторійському повітовому суді. Касим мурза – батько Іслям-Алі, Смаїла, Ібрагіма, Мустафи мурз – служив у цьому ж суді за виборами дворянства засідателем [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 2–2 об., 5].

¹ Капихалки, капухалки – особливий служилий стан у Кримському ханстві, що використовувався ханом як протидія родовій аристократії. Капихалкам за службу хан жалував ділянку землі, рідше надавав частину доходу з коронних земель [Лашков 1895, 91–92].

² Капиджибаши (турец.) – “начальник палацової охорони” – один із нижчих офіцерів корпусу капиджи.

³ Очевидно, у свідоцтві допущена неточність, оскільки хан Саадет-Гірей IV правив із 1717 по 1724 рр. Батько Дервіша мурзи Абдул-Гані не міг при ньому служити, оскільки народився у 1748 році, згідно з родоводом Аірчинських [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 7–9]. Макеуд-Гірей правив у 1767–1769, 1771–1772 рр.

За сімейним списком 1820 року, Дервіш мурза 32 років у шлюбі із Зейнеп-Шерефе 27 років мав сина Муртазу 3 років; його рідний брат Джеляль мурза 28 років був неодружений. Брати спадково володіли частиною с. Мурзачик і с. Аїрча, де і проживали. Їхні двоюрідні брати: Іслям-Алі мурза 34 років із дружиною Гюлюм-Султан 23 років, Смаїл мурза 27 років з дружиною Саап-Султан 21 року, неодружені Ібрагім мурза і Мустафа мурза проживали в с. Мурзачик і спадково володіли його частиною. Всі, вказані у сімейному списку, чинів і звань не мали [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 3–4].

На засіданні 4 травня 1820 року ТДДЗ спільно з представниками “Комісії для розбору магометанських і грецьких родів”, а саме муфтія, 7 представників із давніх знатних родів і 4-х із капихалків, розглянуло документи, надані Дервіш мурзою з братами. ТДДЗ разом із “Комісією” визнали Дервіша мурзу з братами дворянами і, згідно з 89 ст. “Жалуваної Грамоти дворянству від 21 квітня 1785 року”, внесли в 4 частину родовідної книги як іноземний рід і передали справу на подальший розгляд [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 7–9].

Із доповіді секретаря 30 квітня 1845 року стає зрозумілим, що справа щодо дворянства Дервіша мурзи і братів була повернута з Герольдії при указі № 10098 від 9 жовтня 1840 р. для доповнення документами згідно зі статтями 75 і 76 IX тому Зводу законів видання 1842 року, про що було повідомлено Євпаторійському повітовому очільнику дворянства з тим, щоб він довів цю інформацію до Дервіша мурзи або його нащадків [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 10–12].

У січні 1849 року справа Дервіша мурзи знову розглядалась в ТДДЗ, але, оскільки документів не було надано, розгляд справи було вирішено припинити, а справу у визначені терміни здати до архіву [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 13–16].

З 1849 по 1865 рік до ТДДЗ не надходило ніякої інформації про представників цього роду. Тільки 30 червня 1865 року до ТДДЗ звернувся син Дервіша мурзи Аїрчинського (в цьому документі вперше з’явилося прізвище Аїрчинський), з проханням видати копію рішення ТДДЗ від 4 травня 1820 року про внесення Дервіша мурзи з його рідним братом Джеляль мурзою та їхніми двоюрідними братами у 4-ту частину родовідної книги та копію

сімейного списку батька. За Сулеймана мурзу заяву в ТДДЗ написав і подав канцелярист 1 розряду Мемет-Гірей Булгаков [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 17]. Документи Мемет-Гірей Булгаков отримав 20 липня 1865 р. для вручення мурзам Аірчинським, про що свідчить його розписка [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 18–19].

У червні 1865 року (8 червня) Сулейман Аірчинський також звертався до Євпаторійського повітового суду щодо визнання його прав на 160 десятин спадкової землі при селищі Унгут Євпаторійського повіту. Цю землю Сулейман мурза успадкував разом із братом Абдураманом і сестрою Джейвер-Султан після смерті у 1848 році їхнього батька Дервіша мурзи Аірчинського. Земля 3 паї/160 десятин була придбана у 1822 році (згідно з купчою № 19, здійсненою в Євпаторійському земському суді 10 березня 1822 р.), Дервіш мурза володів нею до смерті на правах власності. Під час війни у 1855 році сестра Джейвер-Султан померла в м. Євпаторії, а Сулеймана разом із братом Абдураманом було вивезено в Туреччину, після чого земля була конфіскована і передана у відання Євпаторійської дворянської опіки. Брат Абдураман, не одружившись, помер за кордоном, Сулейман же “отримав від турецького начальства паспорт”, повернувся до Росії і перебував прописаним у маєтку свого батька.

У зв’язку з вищезазначеними обставинами Сулейман мурза просить суд, згідно з Височайшим маніфестом 1856 року (очевидно, 19 березня), вказане спадкове майно йому повернути. Він надає до суду оригінал купчої разом із увідним листом на ім’я свого батька, метричне свідоцтво Таврійського Магометанського Духовного Правління (далі ТМДП) від 1 липня 1865 року № 836 про законність народження Сулеймана мурзи Аірчинського від Дервіша мурзи та його дружини Беяз-Ханим, доньки Іслям мурзи Контуганського, у березні 1843 року, та підтвердження публікації об’яв про розшук інших спадкоємців [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 10–12].

За купчою, земля при с. Унгут (3 паї, невиміряні в десятинах, із частиною колодязя) була куплена Дервішем мурзою у жителя с. Юхари Євпаторійського повіту Касима Хаджи Оглу за 476 рублів асигнаціями. Згідно з увідним листом, покупець Дервіш мурза був уведений у володіння землею 28 квітня 1822 року.

Євпаторійська дворянська опіка на запит суду від 21 серпня 1865 року повідомила, що в її віданні з 1856 року перебуває земля при с. Унгут Євпаторійського повіту 160 десятин, яка належала спадкоємцям Дервіша мурзи – синам Муртазі, Абдураману, Сулейману та доньці й дружині, імен яких Євпаторійська дворянська опіка не має. Земля ж була прийнята в опіку за розпорядженням колишнього комітету у м. Євпаторії для нагляду над маєтками татар, що виїхали за кордон.

Рішенням повітового суду “колишнього дворянина, а нині турецькопідданого Сулеймана мурзу Аїрчинського” було визнано прямим законним спадкоємцем 160 десятин землі при с. Унгут. Землю було вилучено з відання Євпаторійської дворянської опіки і передано Сулейману мурзі Аїрчинському із всіма прибутками, які були отримані за весь час перебування майна в опіці по день виключення. Рішення Євпаторійського повітового суду було повідомлене в Євпаторійську дворянську опіку 19 жовтня 1866 року [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 10–12].

Власне, цей документ, рішення повітового суду 1866 року, було долучено до справ Аїрчинського в ТДДЗ значно пізніше, в 1908 році, коли Сулейман мурза доповнював свою справу про дворянство. Копія рішення була видана Сулейману мурзі 24 квітня 1908 року на його прохання [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 10–12]. До початку 1880-х років ТДДЗ практично не мало відомостей про Сулеймана мурзу. З 1884 року ТДДЗ було втягнуто в “епістолярну війну”, яку розпочав Мемет-Гірей Булгаков проти Сулеймана мурзи Аїрчинського.

У липні 1884 року до ТДДЗ надійшла заява від Сулеймана мурзи Аїрчинського, в якій він, надаючи метричне свідоцтво ТМДП № 272 від 4 травня 1883 р. про своє народження в законному шлюбі від батька Дервіша мурзи і матері Біяз-Султан у с. Аїрча у 1848 році [ГААРК, ф. 49, д. 4691, л. 1], просить видати посвідчення про його приналежність до роду Аїрчинських. Заяву від імені Сулеймана мурзи писав Мурат бей Біярсланов, він і отримав посвідчення про приналежність Сулеймана до роду його батька [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 20–21].

Видача ТДДЗ Сулейману мурзі цього посвідчення стала приводом для “активного листування” між Зібранням і Мемет-Гіреєм

Булгаковим, яке знайшло відображення також в інших справах Аірчинських. В архіві наявна чернетка посвідчення № 135, в якому зазначалось: “Дано от Таврического Дворянского Депутатского Собрания сыну доказывающего дворянство Дервиш мурзы Аирчинского Сулейман мурзе, что он принадлежит к роду Аирчинских, доказывающих дворянство по представленным в Таврическое Дворянское Депутатское Собрание документам. 24 июля 1884 года” [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 22]. Наявний також і оригінал посвідчення [ГААРК, ф. 49, д. 4691, л. 2].

20 жовтня 1884 року Таврійське губернське правління (далі ТГП) звернулося до ТДДЗ з проханням дати роз’яснення щодо ситуації, яка склалася між Сулейманом мурзою Аірчинським та Мемет-Гіреєм Булгаковим. Приводом стало звернення Мемет-Гірея Булгакова від 20 травня 1884 року із заявою, що “турецько-підданий” Сулейман мурза, що проживає в Євпаторійському повіті й іменується російським підданим дворянином Аірчинським, розпочав цивільний процес проти дружини Булгакова за масток. Мемет-Гірей Булгаков у своїй заяві просить надати інформацію, на якій підставі він іменується дворянином, приховуючи “национальность турецкоподданного”.

Сулейман мурза Аірчинський у поясненні євпаторійському ісправнику 21 вересня 1884 року вказав, що під час Кримської війни разом із мамою малолітнім виїхав до Туреччини (якщо народився в 1848 році, то в 1854 році йому було 6 років, в 1856 – 8 років). У 1864 році по турецькому паспорту прибув у Росію, проживає в м. Євпаторії, а до цього жив у двоюрідного брата Мемета Булгакова. Сулейман вважає себе приналежним до кримських дворян, не брав білет на проживання, бо в цьому його запевнив Мемет-Гірей Булгаков, який відібрав у Аірчинського турецький паспорт та інші документи і обіцяв владнати справи, оскільки Мемет Булгаков в той час “исправлял должность” Євпаторійського очільника дворянства. Але після того як Мемет Булгаков розпочав проти нього справу про самозванство, Сулейман звернувся до губернського очільника дворянства з проханням надати йому свідоцтво, що він є сином мурзи Аірчинського, що доказує дворянство [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 26–27, 30].

16 листопада 1884 року ТДДЗ направило відповідь в ТГП, де містилась інформація про процес отримання дворянства батьком

Сулеймана мурзи Дервіш мурзою, розпочатий у 1820 році. Також у листі зазначалось, що зі справи про дворянство не видно, щоб Сулейман сам виїздив за кордон і залишав підданство Росії, окрім того, в липні 1884 року в зверненні до ТДДЗ про видачу йому свідоцтва про його приналежність до роду його батька він надав метричне свідоцтво ТМДП від 4 травня 1883 року, на підставі якого йому було видано посвідчення № 135 від 24 липня 1884 року [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 26–29].

13 грудня 1884 року Таврійський губернський уряд звернувся знову до ТДДЗ з проханням повідомити чи був Аїрчинський виключений із числа дворян Таврійської губернії через виїзд за кордон. На що Зібрання відповіло, що зі справ Зібрання не видно, щоб Сулейман мурза коли-небудь виїздив за кордон, а оскільки Зібрання не має свідчень про вивіз його за кордон малолітнім, то немає підстав виключати його з тих, хто доводить дворянство [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 31–32].

У 1885 році до Таврійського губернського очільника дворянства надійшло звернення від 10 лютого 1885 року від губернського секретаря Мемет-Гірея Булгакова. У зверненні Мемет-Гірей Булгаков пише: “Таврическое Дворянское Депутатское Собрание выдало от себя Сулейману мурзе, удостоверение, что он Сулейман есть доказывающий дворянство мурза за № 135 от 24 июля 1884 года. Между тем, как известно всем почти жителям Крыма, сказанный Сулейман состоит в подданстве Турции, как передавшийся с братьями своими в минувшую Крымскую войну к неприятельским войскам и бежавший с ними в 1855 году, в числе других татар из Евпаторийского порта в Турцию, где и принял подданство. Спустя 16 лет после своего бегства Сулейман возвратился в 1870 г. в Россию по турецкому паспорту в качестве торговца и, получив на основании своего национального паспорта от Таврического губернатора 21 февраля 1871 года, установленный для пребывания иностранцев вид, проживает с того времени в Крыму как турецкоподданный, а не как русский дворянин...” [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 33–34].

На доказ своїх слів Мемет-Гірей Булгаков надав засвідчену копію рішення Сімферопольського окружного суду від 27 лютого 1871 року (постанова суду в справі відсутня), за яким Сулейман, хоча і повернувся до Росії, але як турецькопідданий був визнаний

судом таким, що втратив право на спадок батька Дервіша мурзи Аірчинського. Маєток було визнано виморочним⁴.

У фонді ТДДЗ також існує справа щодо виключення земель такого собі Девлета мурзи Аірчинського з рахунків Зібрання [ГААРК, ф. 49, д. 4209, 5 л.]. Справа малоінформативна і стосовно Аірчинського містить один документ, у якому зазначено, що 17 березня 1873 року в ТДДЗ слухали доповідь Євпаторійського повітового очільника дворянства, який представив у Зібрання список про дворянські землі Євпаторійського повіту, які підлягають обкладенню збором на приватні повинності дворянських маєтків на 1872 рік. Земля нащадків Девлета мурзи Аірчинського за рішенням Сімферопольського окружного суду 1 грудня 1871 року перейшла у володіння казни і обкладенню дворянським збором не підлягає, але за землями Аірчинських наявні за рахунками Зібрання недоплати в кількості 3 руб. 98½ коп. ТДДЗ постановило землі Аірчинських із рахунків Зібрання виключити, а недоплати стягнути [ГААРК, ф. 49, д. 4209, л. 4–5].

У справі не міститься більше ніяких даних про Аірчинських: не вказано, хто саме ці нащадки Девлета мурзи, які саме землі і при яких селах були передані у відання казни, з якої причини відбулася ця передача. Оскільки про особу Девлета мурзи Аірчинського в фонді Зібрання не вдалося віднайти інформації, то, можливо, вкралася помилка в написання імені (ім'я вказано тільки в одному випадку), і мова може йти про нащадків Дервіша мурзи Аірчинського, а саме про Сулеймана мурзу Аірчинського, який відповідно до рішення Сімферопольського окружного суду 27 лютого 1871 року втратив права на спадок батька [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 33].

У своїх заявах Мемет-Гірей Булгаков вказував, що Сулейман мурза, користуючись документом із ТДДЗ, що надав йому права російського дворянина, пред'явив у ТМДП право на спадок дружини Мемет-Гірея і просить виділити йому частку, яка належить йому за шариатом як племіннику з майна його дядька Джеляль мурзи Аірчинського (батька дружини Мемет-Гірея Булгакова). Також Мемет-Гірей Булгаков наполягав, що документ Сулейману

⁴ Виморочне майно – майно померлого, яке переходить не до його спадкоємців, а у власність держави.

мурзі видано невірно, і саме цей документ став причиною початку судового процесу, який у майбутньому призведе до великих збитків його дружині, тому просить шляхом “адміністративних засобів відібрати у Сулеймана, що нині проживає в с. Джавгачи⁵ Перекопського повіту, неправильно отримане ним посвідчення” [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 33–34].

На додаток до своєї заяви від 10 лютого Мемет-Гірей Булгаков надіслав 15 лютого додаткові документи, які, на його думку, підтверджували неправомірність видачі посвідчення з ТДДЗ, а саме: копію посвідчення мирового судді І ділянки Євпаторійського округу від 30 квітня 1873 № 869; 2) свідоцтво капітана над одеським карантинним портом від 1 липня 1873 р. № 369; 3) національний паспорт Сулеймана від 21 липня 1870 р., виданий у турецькому місті Костенджи⁶ і візований там само Російським імператорським консульським агентством 21 липня 1870 р.

Мемет-Гірей Булгаков також дав роз’яснення з приводу наданих документів. Щодо представленого паспорта Мемет-Гірей Булгаков вказав, що це є паспорт, за яким Сулейман прибув у липні 1870 року з Туреччини в Крим і проживав декілька років у нього в Євпаторії. У травні 1873 року повернувся до Туреччини, а через 2 місяці знову прибув до Росії уже за новим паспортом, виданим йому в Константинополі турецькою владою 28 травня 1873 року і візованим, як видно з посвідчення капітана Одеського порту, російським консулом у Константинополі 30 липня 1873 року; років йому 24, за професією торгівець. Таким чином, констатує Мемет-Гірей, старий паспорт Сулеймана було замінено на новий у 1873 році, а старий паспорт як такий, що втратив силу, було залишено Сулейманом, “по всей вероятности у меня (Мемет-Гирея Булгакова), как ныне отыскан между моими бумагами”.

Мемет-Гірей Булгаков у своїх заявах неодноразово наполягав, що Сулейман втратив російське підданство самовільною втечею з Росії до Туреччини, і вимагав від Таврійського губернського очільника дворянства виключити зі складу Зібрання тих чинів, які підписали рішення про видачу Сулейману мурзі Аїрчинському посвідчення [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 37].

⁵ Джавгачі у 1889 р. [Алфавитный список... 1889, II].

⁶ Зараз м. Констанца (Румунія).

Для розгляду звернень Мемет-Гірея Булгакова від 10 та 15 лютого на 16 березня 1885 року було призначено засідання ТДДЗ. На цьому засіданні в результаті багатостороннього обговорення ТДДЗ постановило: Мемет-Гірею Булгакову в його проханні відмовити, оскільки з документів Зібрання не видно, що Сулейман мурза належав до іноземних підданих, окрім того, згідно з 261 ст. IX тому Зводу Законів вид. 1876 року, розгляд таких звернень до обов'язків Дворянського Зібрання не належить. Про що було повідомлено Булгакову з поверненням документів, наданих при його зверненнях [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 35–36, 38, 44].

У справі не збереглося протоколу засідання ТДДЗ з цього приводу, тому не відомо, які саме аргументи за і проти наводили члени Зібрання при прийнятті рішення. Але при уважному вивченні згаданих вище документів складеться враження (помітки на полях заяв Булгакова, які використовувалися в роботі, підкреслені певні неточності або невідповідності в документах, представлених Булгаковим), що чиновники досить критично ставилися до його заяв.

Очевидно, що ТДДЗ при розгляді справи Сулеймана мурзи намагалось використовувати всі можливі постанови уряду, які стосувалися татар, особливо тих, що виїхали за кордон. Зокрема, до справи Аірчинського було підшито оригінал Урядового вісника № 192 від 11 вересня 1876 року, в якому був опублікований указ про помилування кримських татар, що виїхали під час Кримської війни:

“Высочайшее повеление. Государь император, согласно положению Комитета Министров 16 июля сего года[,] Всемилостивие соизволил даровать помилование тем из бежавших с места жительства крымских татар, кои возвратились на родину ко дню объявления этой милости, не распространяя ее на тех из татар[,] кои бежали из рядов крымского татарского эскадрона, или состояли до побега на очереди к отбытию воинской повинности, а также на тех[,] кои совершили, кроме побега, какое-либо иное уголовное преступление. Таковую монаршую милость Государю Императору благоугодно было повелеть объявить в 30-й день августа сего года” [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 23].

ТДДЗ неодноразово ще давало роз'яснення з приводу Сулеймана мурзи Аірчинського. Так, Таврійське губернське правління

у листі від 20 березня 1885 року № 2170 звернулось до ТДДЗ з тим, щоб Зібрання на своєму засіданні винесло рішення щодо незаконної видачі Сулейману мурзі Аірчинському посвідчення, передавши всі звернення з цього приводу [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 39].

Ситуація продовжувалась і в 1888 році. 18 квітня 1888 року очільник дворянства Євпаторійського повіту попросив від ТДДЗ пояснення з приводу того, чи дійсно Сулейману мурзі видано посвідчення, що підтверджує його дворянський стан, бо до нього звертаються з подібними питаннями деякі дворяни його повіту, які вважають, що оскільки Сулейман “серед інших татар пішов разом з батьком в Туреччину, то він втратив право на звання дворянина” [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 45].

ТДДЗ 3 травня 1888 року відповіло Євпаторійському очільнику дворянства, що Сулейману мурзі Аірчинському ніколи не видавалось посвідчення в тому, що він є дворянином Таврійської губернії, а було видано, після представлення ним метричного свідоцтва про його народження від 24 липня 1884 року, що він належить до роду Аірчинських, який доводить дворянство. Також наголосило, що у проханні губернському секретарю Мемет-Гірею Булгакову про відібрання цього посвідчення у Сулеймана мурзи Аірчинського відмовлено постановою Зібрання від 16 березня 1885 року [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 46].

28 травня 1888 року Таврійське губернське правління звернулось до ТДДЗ з проханням надати йому інформацію щодо справи Аірчинського. Зібрання дало відповідь, що депутати колегіально обговорили питання, чи слід Сулеймана мурзу вважати турецько-підданим. Депутати розглянули документи, надані Мемет-Гіреєм Булгаковим, а саме закордонний паспорт, виданий у Костенджи у 1870 році торгівцю Сулейману, посвідчення помічника капітана над Одеським карантинним портом, про прибуття із-за кордону в Одеський порт 2 липня 1873 року Дервіша Сулеймана та інші, а також справу про дворянство мурз Аірчинських, яка підтверджує, що “Сулейман мурза Аірчинський не належав і не належить до числа іноземних підданих і до прибуття в Росію турецько-підданих Сулеймана-торгівця у 1870 році і Сулеймана Дервіша у 1873 році проживав у Євпаторії, оскільки 1 липня 1865 року подав заяву до ТДДЗ про видачу йому копії протокола про дворянство

його роду”. Тому 16 березня 1885 року ТДДЗ постановило губернському секретарю Мемет-Гірею Булгакову у його проханні про відібрання у Сулеймана мурзи Аірчинського посвідчення відмовити, оскільки зі справ Зібрання не видно, щоб Аірчинський належав до іноземних підданих, окрім того, розгляд таких звернень на основі 261 ст. IX т. Зв. Законів про стани, вид. 1878 року до обов’язків Дворянського Зібрання не належить, про що Булгакову було повідомлено з поверненням згаданих документів [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 47–49].

ТДДЗ також проінформувало Таврійське губернське правління, що Сулейман мурза у доповнення до документів надав Зібранню посвідчення, видане йому 19 жовтня 1887 року від 12 почесних дворян-мурз в тому, що Сулейман мурза Аірчинський, його батько і його дід належать до давньої дворянської фамілії кримських мурз [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 47–49].

Сулейман мурза Аірчинський, очевидно, був людиною з досить загадковою біографією. У 1886 році у самий розпал епістолярної війни з дозволу генерал-губернатора його було направлено в м. Ялту для супроводу імператорської сім’ї в Лівадію [ГААРК, ф. 49, д. 4691, л. 3]. Чому саме Сулеймана мурзу і в чому полягав цей супровід, інформації немає. У справі під назвою “О дворянском роде Сулеймана мурзы Аирчинского” містяться всього 3 документи (оригінали): свідоцтво ТМДП № 272 від 4 травня 1883 року про законність народження Сулеймана у 1848 році, відоме вже посвідчення ТДДЗ № 135 від 24 липня 1884 року про приналежність Сулеймана мурзи до роду Аірчинських, що доводить дворянство, та посвідчення № 118 від 20 березня 1886 року: *“От Таврического Дворянского Депутатского Собрания, что представитель сего, доказывающий дворянство Сулейман мурза Аирчинский, отправляется в г. Ялту с разрешения генерал-губернатора для сопровождения Их Императорских Величеств в Ливадию, в чем Таврическое Дворянское Депутатское Собрание удостоверяет”* [ГААРК, ф. 49, д. 4691, л. 1–3].

Справа “турецькопідданого Сулеймана Аірчинського і його посвідчення про дворянство”, яка так активно обговорювалась в середовищі мурз-дворян та в самому ТДДЗ, була пов’язана, безумовно, з майновими питаннями, про що свідчить копія протоколу розгляду 10 вересня 1876 року в Сімферопольському окружному

суді справи щодо утвердження прав дружини губернського секретаря Мемет-Гірея Булгакова Ханім-Султан Булгакової з роду Аїрчинських на майно, що залишилось після смерті її батька Джеляля мурзи Аїрчинського (пом. 1869/1870) при с. Аїрча, Біюк-Аджи-Байчі, Кабач-Ера, Мурзачик в Євпаторійському повіті.

З протоколу видно, що утвердженням в правах на спадок Ханім-Султан займався за її дорученням Мемет-Гірей Булгаков, і вона володіла вказаним майном із дня смерті свого батька. На доказ її прав на спадок було представлено свідоцтво № 920 мирового судді 2 дільниці Євпаторійського повіту про те, що 15, 18, 22 грудня 1875 року в Санкт-Петербурзьких “Сенатских ведомостях” були опубліковані об’яви про розшук спадкоємців майна померлого Джеляля Аїрчинського та документи, що підтверджували, що Ханім-Султан Булгакова є законною донькою Джеляля мурзи Аїрчинського. Оскільки після закінчення піврічного терміну з дня виходу об’яви про розшук спадкоємців спадкоємці можуть просити суд затвердити їхні права на спадок, то Ханім-Султан Булгакова була затверджена судом спадкоємницею майна Джеляля мурзи Аїрчинського [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 15–16].

Спадкова земля знаходилася в Євпаторійському повіті – при с. Аїрча 1222 десятини 115 сажнів, с. Біюк-Аджи-Байчі 1415 десятин 1059 сажнів за алфавітним списком генерального межування. 11 грудня 1877 року 1090 десятин землі при с. Аїрча було продано Булгаковою Іслям Челебі Шакуль Челебі Колечському [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 17].

Поновлення в розгляді справи щодо спадку Джеляля мурзи Аїрчинського відбулось у 1881 році, після подачі Сулейманом мурзою Аїрчинським 16 червня заяви до ТМДП, в якій він заявив свої права на спадок померлого дядька Джеляля мурзи і попросив здійснити розподіл майна між спадкоємцями за магометанським законом. Спадкоємцями майна Джеляля мурзи Аїрчинського, окрім Сулеймана мурзи, в його заяві були вказані: дружина померлого Мелек-Султан, донька Абдулли-Алі і дві доньки – Фатьма-Султан, вдова Яшлавська, і Ханім-Султан, дружина Мемет-Гірея Булгакова.

ТМДП доручило євпаторійському повітовому кадїю скласти яфту на кожного спадкоємця, але повітовий кадїй 17 лютого 1882 року відповів, що не може розпочати розподілу, оскільки

Ханим-Султан Булгакова після смерті батька сама володіла всім майном на правах повної власності і продала його сторонній особі. Після такої відповіді кадія Духовне правління, не входячи в розгляд справи по суті, залишило вимогу Сулеймана без рішення, оскільки не було майна, яке підлягало розподілу.

Після повторного звернення 21 лютого 1884 року Сулеймана мурзи до ТМДП, з викладом попереднього розгляду справи, Правління вирішило переглянути попереднє рішення, оскільки висновки кадія “не відповідають змісту як магометанського, так і російських законів”.

Приймаючи рішення переглянути справу щодо спадкоємців Аірчинського, ТМДП базувалось на указах Урядового Сенату 1876 року № 155, 1882 року № 86, в яких було роз’яснено, що розподіли майна мусульман повинні проводитись не тільки мусульманським, але і окружним судом. При відсутності в російських цивільних законах прямого роз’яснення за справами мусульман, в рішеннях необхідно керуватись мусульманськими законами. Окрім того, у заяві Сулеймана мурзи Аірчинського не містилося вимог відібрати з постійного володіння і передати в його фактичне володіння частину спадку, що належить йому за мусульманським законом. Як за мусульманськими, так і за російськими цивільними законами Сулейман мурза не міг втратити права на спадок за законом давності, а Булгакова не мала права на отримання майна за силою земської давності, оскільки була співвласницею спільного майна.

З огляду на це, ТМДП 29 лютого 1884 року доручило в. о. сімферопольського повітового кадія визначити частку Сулеймана мурзи Аірчинського з майна Джаліля мурзи і скласти яфту, яку представити в ТМДП.

Кадій провів опис і оцінку майна, яке підлягало розподілу: дім, магазин у м. Євпаторії в приході Каклик і земля в с. Аірча, Аджи-Байчі. Земля при с. Аірча 1150 десятин ціною 20 рублів десятина оцінена в 23 000 рублів; земля при с. Аджи-Байчі 700 десятин ціною 20 рублів десятина – 14 000 рублів; земля при с. Мурзачик 70 десятин по 20 рублів – 1400 рублів; дім у м. Євпаторії приходу Каклик оцінений в 2000 рублів; дім із двома подвір’ями (дім із північної сторони на 5 кімнат, 2 сіней і дім із

східної сторони на 2 кімнати, 1 сіни, 1 сарай) і колодязем; магазин ціною 400 рублів.

Після проведення опису і оцінки майна, що підлягало розподілу, кадій склав яфту, яку надіслав до ТМДП, в якій були визначені спадкоємці Джеляль мурзи Аїрчинського: вдова Мелек-Султан 70 р., дві доньки – Фатьма-Султан 49 р., Ханім-Султан 45 р., спадкоємець бокової лінії – асаба – Сулейман мурза, син Дервіша мурзи, 35 р. За фораїзом (книгою для визначення спадкових частин спадку), вдова успадковує $\frac{1}{8}$ частину спадку, доньки по $\frac{1}{8}$, на спадкову частку асаби (спадкоємця бокової гілки) припадає залишок із вирахуванням частин спадку вдови і доньок.

Таким чином, в яфті спадок Сулеймана було визначено таким чином. При с. Аїрча спадок склав 239 десятин 1400 сажнів землі ціною 20 рублів – 4 791 рублів і $66\frac{2}{3}$ копійок; при с. Аджі-Байчі 145 десятин 2 000 сажнів ціною 20 рублів – 2 916 рублів 66 копійок. При с. Мурзачик 14 десятин 1400 сажнів ціною 20 рублів – 290 руб. $66\frac{2}{3}$ копійок; дім із подвір'ями 416 рублів $66\frac{2}{3}$ копійок; із магазину 84 рублі.

Таврійське губернське правління 31 травня 1884 року звернулось за роз'ясненням до ТМДП у зв'язку зі скаргою Ханім-Султан Булгакової на протизаконні дії Магометанського правління при розгляді справи про розподіл землі “між Булгаковою і турецькопідданим Сулейманом”, що перебуває у володінні сторонньої особи. У скарзі Булгакова зазначала, що Магометанське правління у 1882 році вже розглядало звернення Сулеймана і залишило його без рішення, пізніше знову відкрило справу.

Оскільки Сулейман є спадкоємцем бокової гілки, розподіл майна кадієм ТМДП було визнано вірним. Керуючись 1339 ст. IX тому 1 частини Зводу Законів вид. 1857 року ТМДП 9 квітня 1886 р. постановило: 1) визнати Сулеймана мурзу Аїрчинського спадкоємцем за шаріатом у частці, вказаній яфтою; 2) в проханні Сулеймана про видачу йому спадкової долі яфти відмовити. Рішення ТМДП направило в Таврійське губернське правління, копія постанови була видана Сулейману 10 червня 1886 року, і з цим рішенням він міг відстоювати свої права на спадок у суді [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 18–21 об.].

Документи ТДДЗ не дають інформації, чи вдалося Сулейману мурзі після позитивної постанови ТМДП відстояти свої права на спадок в окружному суді. Та в 1902 році ТМДП визнало його єдиним спадкоємцем майна померлої в м. Сімферополі Ханім-Султан Булгакової (посвідчення 1254 від 23 листопада 1902 року), базуючись на мусульманському законі, викладеному в 1688 і 1690 ст. книги Мірот Меджема, де сказано, що майно померлого повинно дістатися тому спадкоємцю, який має одного і того ж батька або діда зі спадкодавцем, що буде доведено показаннями свідків [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 13–14].

Але спадкові права на все майно Булгакової Сулейман мурза отримав тільки після рішення Сімферопольського окружного суду 12/26 липня 1905 року. Окрім нього, на спадок претендували Мемет мурза Яшлавський, Есма Ханім Кайтугазова, Хатідже Ханім Булгакова и Мамут бей Балатуков [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 22]. Після сплати спадкового збору 2077 рублів і 68 копійок на основі виконавчого листа Сулейман мурза 22 березня 1906 року був уведений у володіння майном в м. Євпаторії, 27 квітня 1906 року при с. Орта-Мамай, Тюп-Мамай і розореному с. Бешарань-Мамай Євпаторійського повіту [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 23–24].

Що стосується утвердження Сулеймана мурзи у дворянстві, то, очевидно, у 1887 році Сулейман Аірчинський поновив процедуру отримання дворянського звання, про що свідчать документи.

Так, посвідчення від 19 жовтня 1887 року за підписом дворян Таврійської губернії, видане на основі ст. 74 IX тому Зводу Законів про стани вид. 1876 року, що Сулейман мурза, батько його Дервіш мурза і дід Абдуль-Гані мурза Аірчинські походять із давньої дворянської фамілії кримських мурз, і їхні предки при кримських ханах служили на почесних посадах, і самі вони вели й ведуть спосіб життя, що відповідає їхньому стану. Посвідчення завірене Перекопським очільником дворянства, що свідчить про те, що Сулейман мурза в цей час, очевидно, проживав у Перекопському повіті [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 40–40 об.].

У січні 1888 року Сулейман мурза Аірчинський звернувся в ТДДЗ з проханням видати йому копії із сімейного списку батька Дервіша мурзи за 1820 р. та з метричного свідоцтва про його народження, які й були йому видані 21 січня 1888 року [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 41–43 об.].

Для отримання дворянства в цей же період Сулейман мурза Аїрчинський надав до ТДДЗ низку документів, що стосувалися його сімейства. Він намагався отримати підтвердження служби батька Дервіша мурзи в Сімферопольському окружному суді, але з архіву суду на його запит надійшла відповідь (довідка № 237), що формулярного списку його батька, який служив за виборами в Євпаторійському повітовому суді з 1796 по 1822 роки, при справах архіву немає, оскільки справи цього суду пропали в “минулу Севастопольську війну” (мається на увазі Кримська війна 1853–56) [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 51].

У грудні 1888 року Сулейман мурза надав посвідчення № 9468 від 22 грудня 1888 р. Таврійського губернського правління, про володіння предками Сулеймана мурзи маєтками в Таврійській губернії. Посвідчення підтверджувало, що батько Сулеймана мурзи Аїрчинського, Дервіш мурза Аїрчинський, володів землями при с. Аїрча (400 десятин) і с. Мурзачик (148 десятин), які нині спадкоємцям Дервіша мурзи не належать, оскільки продані іншим мурзам [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 52–55].

У листопаді 1891 року Сулейман мурза Аїрчинський представив у Зібрання свідоцтво Таврійського губернатора від 26 вересня 1890 року, що він сам і його батько Дервіш мурза під судом і слідством не перебували і не позбавлені прав на дворянство [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 58–59].

15 листопада 1891 року ТДДЗ повідомило Сулейману мурзі, що до представлених документів необхідно також додати свідоцтва про службу за виборами дворянства батька і діда та про те, що предки Сулеймана не перебували в подушному окладі й не були позбавлені дворянства згідно з 73 і 74 ст. IX т. Зв. законів [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 60, 65].

Повідомлення Аїрчинським було отримано, проживав він, очевидно, в цей час у Перекопському повіті [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 61–63, 69], але поповнив справу про дворянство дещо пізніше. У січні 1894 року додано свідоцтво № 152 щодо несудимості Сулеймана мурзи [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 66] і витяг від 20 березня 1898 р. зі списку чинів Євпаторійського повітового суду від 26 вересня 1795 року. У витягу зазначалося, що Абдуль-Гані мурза (дід Сулеймана) служив дворянським засідателем в Євпаторійському повітовому суді з 10 квітня 1790 р., 1 лютого

1793 року його було обрано на другий трирічний термін, чину не мав. За час служби у відставці, на військовій службі під судом не був, отримував жалування 250 руб. На час складання послужного списку Абдуль-Гані було 48 років, володів землями в с. Аірча, Мурзачик, Конрат, Кічкіне-Конрат, Біюк-Конрат, Унгут [ГААРК, ф. 49, д. 637, л. 67–68].

Подальші спроби отримати дворянство Сулейманом мурзою були, очевидно, продовжені в 1911–12 роках, про що свідчать звернення Сулеймана мурзи, віддруковане на машинці (без дати і оригінального підпису), в якому Сулейман мурза просить визнати його на основі 73 ст. IX тому Зводу законів видання 1876 року у дворянстві за походження від діда Абдуль-Гані мурзи Аірчинського, який володів у Криму майном, що успадкував від предків до підкорення Криму, і служив у 1890 р. за виборами дворянства на посаді засідателя Євпаторійського повітового суду [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 1].

Два інші документи датовані 1911 і 1912 роками, також віддруковані, без підписів: свідчення дворян-мурз Таврійської губернії про походження Аірчинських та посвідчення про походження Аірчинських як давньої дворянської фамілії кримських мурз, предки яких при кримських ханах служили на почесних посадах [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 2–3].

Серед документів міститься також родовід Аірчинських (незавірений і неповний), в якому зазначені: Абдуль-Гані (народ. 1747), син Аметчі мурзи і його два сини Дервіш мурза (народ. 1788) з дружиною Беяз-Султан і Джеляль мурза (народ. 1792). Із синів Дервіша мурзи від шлюбу з Беяз-Султан зазначений тільки Сулейман мурза (народ. 1848 р.), який у шлюбі із Суаде-Ханим мав 4 синів: Мемет (1887), Ісмаїл (1893), Якуб (1898), Юсуф (1901). У родоводі також зазначено, що предки Аірчинських до приєднання Криму володіли маєтками при с. Аірча, Мурзачик, Конрат, Кічкіне-Конрат, Біюк-Конрат, Унгут, що складали близько 4 000 десятин, які приблизно з 1748 по 1795 роки перейшли від Аметчі мурзи до Абдуль-Гані мурзи, а від нього до його синів – частина перейшла Дервішу мурзі, частина Джелялю мурзі [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 7–9].

Аналіз документів ТДДЗ щодо дворянства мурз Аірчинських приводить нас до висновку, що нащадкам Дервіша і Джеляля

мурз, які в 60-ті роки XIX століття почали іменуватися мурзами Аирчинськими, не вдалося отримати дворянське звання до початку XX століття, хоча вони впродовж всього XIX століття користувалися правами, які давав їм статус “мурз, що доводять дворянство”.

Питання, чому Сулейман мурза не завершив процедуру отримання дворянства, залишається відкритим. Сулейман мурза мав розбіжності у метричних свідоцтвах, які чиновники Зібрання не помічали. ТМДП видало Сулейману мурзі два метричні свідоцтва: перше № 836 від 1 липня 1865 року, де вказана дата народження березень 1843 року [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 10–12], друге № 272 від 4 травня 1883 року про законність народження в 1848 році [ГААРК, ф. 49, д. 4691, л. 2]. Друге свідоцтво було присяжним, оскільки запису про народження в метричній книзі мечеті с. Аірча Євпаторійського повіту за 1848 рік не значилось, про що ТМДП надало посвідчення № 1020 від 10 вересня 1904 р. [ГААРК, ф. 49, д. 5395, л. 6]. Першого свідоцтва в справі немає, на нього є посилання в рішенні Євпаторійського повітового суду, тому незрозуміло, чи свідоцтво було присяжним, чи видано було за записами метричної книги. Воно є більш інформативним, оскільки вказаний місяць його народження та походження матері Безз-Ханим, уродженої Контуганської. Що стосується нащадків двоюрідних братів Дервіша мурзи і Джеляля мурзи, то про їхню долю інформації не знайдено.

ЛІТЕРАТУРА

Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК), ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 637, 69 л. О внесении в дворянскую родословную книгу рода Дервиш мурзы Аирчинского. 1820–1892 гг.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4209, 5 л. Об исключении со счетов Собрания земель Аирчинского и Бораганского, переданных во ведение казны. 1872–1873 гг.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4691, 3 л. О дворянском роде Сулеймана мурзы Аирчинского. 1831–1886 гг.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 5395, 25 л. Об утверждении в наследстве членов семьи умершего Абдул Гани мурзы Аирчинского. 1911 г.

Алфавитный список селений и поселков Таврической губернии и градоначальств // **Памятная книга Таврической Губернии, составленная статистическим бюро Таврического Губернского Земства по ред. К. А. Вернера.** Симферополь, 1889. С. 1–36.

Лашков Ф. Ф. Исторический очерк крымско-татарского землевладения // **ИТУАК.** № 23. Симферополь 1895. С. 71–117.